

KROPSLIGHED, ALDRING OG PROFESSION

Mette Krogh Christensen

At være »ældre« er en samfundsmæssig kategori, som refererer til en bestemt aldersgruppe, afhængig af hvilket fagligt eller socialt miljø man færdes i. Men hvornår er man ældre? Og hvordan opleves det at blive ældre i en profession, hvor alderen tilsyneladende spiller en afgørende rolle for kompetenceopfattelsen? Denne artikel tager afsæt i ph.d.-afhandlingen »Når alderen indhenter én. Kropslighed, aldring og profession hos gymnasiets idrætslærere«, som tematiserer den aldrende krop i forbindelse med en profession, hvor kropsligheden står centralt. Med udgangspunkt i en voksenpsykologisk og kulturanalytisk tilgangsvinkel har forfatteren arbejdet med to empiriske undersøgelser. En spørgeskemaundersøgelse (n=663) der omfatter over halvdelen af gymnasiets idrætslærere i Danmark, og en kvalitativ interviewundersøgelse hvor 12 idrætslærere fortæller deres idrætslivshistorie.

Mette Krogh Christensen er uddannet cand.scient. i idræt og voksenpædagogik, er ph.d. i idræt og adjunkt ved Center for Idræt, Aarhus Universitet, hvor hun bl.a. underviser i pædagogik og kropssykologi.

Gerontologi og samfund 2001; 17; 4: 80–83

»ENDNU – IKKE – ÆLDRES« OPLEVELSE AF ALDRING

Aldring er en proces, som er betydningskabende for det enkelte menneskes kropslighed og fornemmelse af sit kropsbillede. Aldring er også en proces, der i visse professioner er afgørende for det enkelte menneskes kompetenceopfattelse – og ikke for omverdenens opfattelse af det enkelte menneskes kompetencer.

Denne artikel sætter fokus på en aldersgruppe, som ikke falder ind under gerontologiens traditionelle område. Artiklen tager nemlig udgangspunkt i en undersøgelse blandt gymnasiets idrætslærere i alderen 30–60 år¹, fordi disse »endnu-ikke-ældre« læreres oplevelse af aldring i deres daglige arbejdsliv viser sig at rumme fortællinger om alder som en væsentlig markør i samfundet.

Mette Krogh Christensen
Center for Idræt
Aarhus Universitet
Katrinebjergvej 89 C
8000 Århus C
mkc@idraet.au.dk

Idrætsfaget og dets lærere er i gerontologisk forstand et perifert, men ikke desto mindre interessant undersøgelsesområde. For det første er idrætsfaget kendetegnet ved at være et bevægelsesfag, der afspejler idræt som en *kulturel praksis*, hvor den fysiske krop er selve genstanden for aktivitet. For det andet er idrætslærere en faggruppe, der udfører et betydeligt stykke performativt arbejde, hvor *bevægelsekroppens handlinger* kan ses som et udsagn eller et symbol på deltagelse og kompetence. Kort sagt, det som de fleste lærere kender som »at være på« med hele sin krop – på scenen, på programmet, på banen. For idrætslærere er den kropslige og idrætslige kunnen sandsynligvis en ligeså stor og basal del af fagligheden, som den musikalske kunnen er det for musiklærere, og sproglig kunnen er det for sprogslærere. For det tredje er idrætslærere på grund af idrætsfagets kendetegn meget bevidste og *refleksive* om kropslige forandringer. Derfor er idrætslærere en yderst informativ gruppe at interviewe om den aldrende kropps betydninger.

Disse »endnu-ikke-ældres« begreber om krop og alder og deres oplevelser af aldringsprocessen kan måske fortælle os noget om, hvilke problemstillinger gerontologien må imødesee i fremtiden. I det mindste er opmærksomheden mod denne aldersgruppe væsentlig for at forstå de sociale betydninger af aldringsprocessen, som givetvis får indflydelse på billeddannelser af alderdommen i de kommende år.

DEN ALDRENDE KROP

Alderen, eller rettere oplevelsen og fortolkningen af alderen, er en kulturel og samfundsmæssig kategori, ligesom kroppen er det. Den aldrende krop er i professioner, der inkluderer et betydeligt fysisk arbejde, en markør der ikke er til at komme udenom. Et konkret eksempel på, at det er nødvendigt at sammentænke kropslighed, aldring og profession, ses i følgende citat fra en 43-årig kvindelig idrætslærer:

»Det er svært at blive ældre, når ens identitet har været tæt forbundet med det at være fysisk aktiv. Men det går jo ikke kun på idrætsundervisningen, det har noget med hele tilværelsen og livsformen at gøre. For var kroppen bare noget man havde og kunne stole på! Nu er det mere problematisk. Det kan være svært at erkende«.

Erkendelsen af, at kroppen ikke længere er et selvfølgeligt redskab, ikke »bare noget man havde«, men nu viser sig at være selve linket til ens identitet, er en erkendelse som grunder i menneskets kropslige væren i verden. Når kroppen giver sig til kende, som i dette tilfælde hos den kvindelige idrætslærer, der mærker hvordan hendes fysiske kompetencer ikke er en selvfølgelighed længere, bliver kroppen også et symbol på aldringsprocessen. Kroppen bliver selve tegnet på individets indplacering i en given aldersgruppe. Både individets egen følte fornemmelse af kroppen, men også omverdenens fortolkning af denne krop er afgørende for indplaceringen.

Inspireret af især kulturhistorikeren Johan Fjord Jensens bog »Livsbuen« fra 1993 arbejder jeg med begrebet *kulturell/institutionel alder*². Dette analytiske aldersbegreb gør det muligt at forstå alder i forhold til den institutionelle kontekst – i dette tilfælde idrætsfaget – som en ramme der har medindflydelse på den enkeltes fortolkning af egen alder, rolleplacering og sociale position.

IDRÆTSFAGET OG KROPSLIGGJORT FAGLIGHED

I idrætsfaget hænger kropslighed, aldring og profession sammen på den måde, at den aldrende krop er genstand for fortolkninger, der påvirker idrætslærerens refleksioner og handlinger i forhold til professionsudøvelsen. Helt konkret har der været en tendens til, at idrætslærere trapper ned eller helt stopper med at undervise i deres idrætsfag tidligere end i deres andet undervisningsfag, fordi man har svært ved at forene aldring med idrætsundervisning som profession.

Som kontekst og som profession er idrætsfaget og dets lærere præget af tætte relationer til to overordnede felter^{3,4}. Det ene er det *pædagogiske felt*, som er kendetegnet ved den sociale relation mellem lærere og elever, og ved værdsættelsen af *uddannelseskapital* (dvs. en social anerkendelse af den symbolske værdi i at erhverve og have en uddannelse). Det andet felt er *idrætsfeltet*, dvs. de idrætslige praksisser og organisationsformer- og normer, der eksisterer i den frivillige idræt. Idrætsfeltet er kendetegnet ved den sociale relation mellem trænere og udøvere, og ved værdsættelsen af *fysisk kapital* (dvs. en social anerkendelse af den symbolske værdi i at have og udøve idrætslige

»Ældre damer har ikke samme autoritet og gennemslagskraft som unge.«

Kvindelig idrætslærer, 50 år

færdigheder). Idrætsfaget trækker på rolle- og kompetenceopfattelser fra begge felter, og resultaterne af ph.d.-afhandlingens empiriske undersøgelser peger på, at den kropsliggjorte faglighed – lærerens fysiske kapital som pædagogisk redskab – står helt centralt i idrætsfagets logik. Altså en relativt høj prioritering af kroppens vitalitet. Logikken går ud på, at et kropsligt kendskab til idrætten (dvs. den kropslige kompetence) går forud for andre kompetencer. Ikke forstået sådan, at andre kompetencer er ligegyldige, men at *den kropslige kompetence* anses for grundlæggende.

AFSTANDEN ØGES

Det er af stor betydning for forståelsen af idrætslæreres arbejdsliv, at elevgruppen i gymnasiet hele tiden har samme alder (16–20 år), mens læreren ubønhørligt bliver ældre og ældre i forhold til elevgruppen. Aldersspændet mellem elevgruppen og læreren kommer ikke kun til udtryk i et tal, men

også i forandrede relationer, interesser, fortolkninger og udviklingsmuligheder, når læreren nærmer sig et fundamentalt andet dannelsesplateau end elevens – når læreren ikke længere kan være »ung med de unge«, som en idrætslærer fra spørgeskemaundersøgelsen udtrykker det.

Et af de mest interessante resultater fra spørgeskemaundersøgelsen er, at mere end hver tredje idrætslærer forventer eller har erfaret, at stigende alder har en negativ indflydelse på deres faglige kompetence. Nogle lærere føler at deres undervisningsrepertoire bliver indskrænket, andre at de mister motivationen i faget. Andre igen har problemer med at opretholde elevernes anerkendelse. De er bekymrede for at »falde igennem« og miste værdighed og respekt.

Godt hver 10. idrætslærer forlader idrætsfaget flere år før en egentlig pensionsalder, og der er en tydelig tendens til, at ældre idrætslærere har færre idrætstimer om ugen end yngre idrætslærere. Hvorvidt disse

tal vidner om et egentligt problem inden for idrætsfaget, afhænger af hvilke briller man tager på. Det interessante er imidlertid den åbenlyse sammenhæng mellem kropslighed, aldring og profession, som ved nærmere undersøgelse viser sig at rumme kulturelt formede opfattelser af aldringen som en proces, der medfører *følelsen af tab af kompetence*.

Min fortolkning af problemstillingen er, at det snarere er en utilpashed ved alderens og aldringens *symbolske betydninger* end en evt. tiltagende fysisk nedslidning, der driver idrætslærere længere og længere væk fra idrætsfaget, efterhånden som de bliver ældre.

ALDEREN SÆTTER GRÆNSER

De faste alderskategorier eroderes i nutidens samfund. Aldringens omkostninger udviskes. Dette kan ses som en afspejling af ideallet om en lang levetid, at den enkelte søger efter at bevare sine ungdommelige og udødelige egenskaber, der giver en følelse af *timelessness*⁵.

*Cranach:
The Fountain of
Youth (Ungdommens
kilde), 1546,
Stattliche Museen,
Berlin.*

»Jeg bliver tvunget til at være stadig mere passiv. Så forsvinder eksemplets magt og dynamoen ud af pædagogikken – og det er synd for eleverne og for mig.«

Mandlig idrætslærer, 47 år

Det er et af vor tids idealer, at alt stort set er muligt uanset alder, hvorfor alderen som begrænsning for individets udfoldelses- og udtryksmuligheder konstant overskrides. Overskridelsen sker ikke nødvendigvis til fordel for en bestemt attraktiv alder, som fx ungdomsårene, den drejer sig i det hele taget om at undgå et fysisk forfald og i sidste ende døden.

Den canadiske sociolog Steven Katz angiver to grunde til, at denne udvikling finder sted: dels den *demografiske udvikling* i den vestlige verden, hvor stadig flere mennesker bliver ældre og ældre, dels gerontologiens frembringelser af *positive billeder* af gamle mennesker, som besynger vitalitet, handlekraft og ressourcefuldhed – billeder som er en salgbar livsstil, der knytter an til netop ungdommens værdier om kropspjele-teknikker (herunder idrætsudøvelse), der kan maskere alderens fremtræden.

Det har længe været og er stadig et ideal i vort samfund at bevare sig yngst mulig længst muligt. Som arketype for vores stræben efter dette ideal er idéen om »Ungdommens Kilde«, hvori man bader sin krop for at rense alderdomstegnene væk og derigennem opnå lang levetid. Den aldrende krop er på den ene side et vilkår for det enkelte menneske og på den anden side et symbol, der fortolkes og gives betydning af omverdenen.

LIVSVENDINGEN

Inden for livsalderspsykologien^{6,7} taler man om, at voksenlivet er kendetegnet ved mindst én central overgangsperiode, nemlig *livsvendingen*, som er overgangen mellem første og anden voksendom. Fjord Jensen kalder denne overgang for *et epistemologisk brud*, dvs. et erkendelsesmæssigt brud i voksenudviklingen, hvor den udvikling, der fandt sted før bruddet, udspiller sig efter helt andre regler end efter på grund af en større bevidsthed om livets endelighed.

Livsvendingen, eller midtlivskrisen, er et centralt tema i afhandlingen. Det er den periode i livet, hvor erkendelsen af livets endelighed virker radikalt forandrende på både den sociale bevidsthed og kropsbevidstheden. Det sker, når man i mødet med krop-

pens begyndende forfald erfarer, at der er *grænser for vækst*.

En konklusion er, at *brud og kontinuitet* er den væsentligste struktur i lærerudviklingen hos idrætslærerne. Nærmere bestemt: det kan være nødvendigt for en idrætslærer at bryde et arbejdsmønster eller en kompetenceopfattelse for at bevare kontinuitet, udvikling og i sidste ende også identitet i idrætslærergerningen. Kontinuiteten i lærerudviklingen består ofte i selve *passionen for idret*. Bruddene er derimod af forskellig karakter, men alle tager form som overgange eller *krise-lignende vendepunkter*, der er knyttet til sociale og kulturelle normer og forestillinger, som adskiller én fase i lærerudviklingen fra en anden. Det kan være orlovsperioder, radikale skift i undervisningsindholdet, perioder med skader eller sygdom, eller det kan være perioden, hvor børnene flytter hjemmefra.

Vendepunktet sker inden for en forholdsvis afgrænset periode i 40–50 års alderen, hvor fortolkningen af arbejdslivet tages op til refleksion. Med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieus begreb *symbolsk kapital* er der tale om aldersrelaterede, symbolske vendepunkter. Vendepunkterne er netop *symbolske*, fordi de bliver *konstrueret i en aktiv, refleksiv proces*, hvor værdier og praksisser gøres til genstand for nye betydningsdannelser i den enkelte idrætslærers udvikling og arbejdsliv.

SPROGLIGGØRELSE AF ALDEREN

Mennesket er et talende væsen, og derfor er sproget en af de afgørende betingelser, som former vores liv. Når idrætslærerne i interviewundersøgelsen sprogligt udtrykker sig om alder og aldring i forhold til faglige kompetencer, foregår det som hos de fleste andre mennesker i mere eller mindre metaforiske sætninger såsom:

»Nu er chancen efterhånden ved at forpasse sig« (Hans, 45 år)

»Jeg kan ligesom føle, at der er et eller andet timeglas, der bevæger sig« (Grete, 48 år)

»Alderen er ved at indhente mig« (Niels-Erik, 43 år).

Disse udtryk viser, hvordan vi sprogligt formulerer den kropslige erkendelse af at blive ældre. Sprogliggørelsen er en form for

evaluering eller afgrænsning af begivenheder og fænomener, og bliver på den måde en fastholdelse af disse begivenheder og fænomeners fremtræden. Som den danske biolog og filosof Jesper Hoffmeyer påpeger, virker vores brug af sproget »giftigt tilbage på tanken«⁸, dvs. vores valg af ord, når vi skal beskrive oplevede fænomener, påvirker den måde vi efterfølgende tænker om og oplever disse fænomener.

For at trænge ind til en dybere og mere grundlæggende forståelse af de sproglige udtryk om alder, er der hentet inspiration i sprogteori om *metaforer*. Det hverdagslige sprog er fyldt med metaforiske vendinger og udtryk⁹. Metaforer opstår i en konstruktionsproces, hvor et ord gives betydning ved at blive afbildet og sat ind i en anden betydningssammenhæng end dets oprindelige. Denne oftest ubevidste konstruktionsproces kaldes *mapping*¹⁰. Mapping foregår, når man overfører betydning fra ét domæne (dvs. et indholds- og betydningsområde) til et andet domæne. De sproglige konstruktioner er så selvfølgelig for os, at vi ikke er bevidste om deres betydning for mening og tænkemåder. At vi ikke er bevidste om vores valg af sproglige konstruktioner betyder dog ikke, at de er tilfældigt valgt; så ville betydningen ikke kunne forstås af andre. Heri ligger hele idéen om sprogets sociale funktion.

NÅR ALDEREN INDHENTER ÉN

Når en af interviewpersonerne (Niels-Erik, 43 år) fortæller om alder og faglighed, at »alderen er ved at indhente mig«, oplever vi nok umiddelbart en forståelse af, hvad han mener. Men en nærmere sproganalyse med udgangspunkt i mapping-begrebet viser, at der er tale om Niels-Eriks *kapløb med alderen*. Via ordet »indhenter« personificeres alderen og gøres til en *konkurrent*. I et kapløb gælder det naturligvis om at komme først i mål, og målstregen er den konkrete afslutning på kapløbet. I kapløbet med alderen er det således spørgsmålet, hvad der sker, hvis alderen indhenter en. Taber man kapløbet? Vil der opstå en følelse af tab? Sker der et brud i personens selvforståelse?

Vi må forestille os, at i kapløbet er alderen bagved personen; den puster ham i nak-

ken. Og vi må forestille os, at »alderen er ældre« end den alder, personen føler sig relateret til gennem praksis i den givne situation. Denne »ældre alder« repræsenterer normer og kompetencer, som Niels-Erik efterhånden føler sig indhentet af. Med andre ord: han kæmper for at fastholde de normer og kompetencer, som hører til den yngre alder. Udsagnet rummer således et ideal om at beholde samme kompetence uanset tid, dvs. idealet om at kompetencer er uafhængige af alder.

Overordnet set kan sætningen »alderen er ved at indhente mig« ses som et udtryk for idealet om *timelessness*. Alderen er en konkurrent, man nødig vil tabe til. I overførelsen fra et domæne om *aldrig* til et domæne om *kompetencer*, hvor gode kompetencer relateres til en yngre alder, kommer stigende alder til at repræsentere dårligere kompetencer. Citatet – metaforen – udtrykker således en grundlæggende forestilling om, at det er *et tab at ældes*. Den generelle lære af denne analyse er, at når det overhovedet kan lade sig gøre at udtrykke kompetenceforandring med ord og begreber fra et domæne om *tid* (aldrig), er det fordi der hersker en social anerkendelse, men ofte ganske ubevidst forståelse af, at højere alder korreponderer med dårligere kompetencer, hvad angår idrætslige færdigheder.

Analysen viser samtidig, at fordi de sproglige konstruktioner er rodfæstede i nærmest arketyperiske metaforer, er der en vis træghed i selve betydningsdannelsen om alder og kompetencer, som ser ud til at være en større modstander i et forandringsperspektiv, end den konkrete praksis er. Det er ikke vanskeligt for idrætslærere at forandre deres daglige praksis med hensyn til metoder og lærerroller, efterhånden som de bliver opmærksomme på et evt. fysisk forfald. Men det kan være yderst vanskeligt for dem at forandre tænkning og betydningsdannelse om fænomener som alder og kompetencer i relation til kroppen, fordi den aldrende krop (stadig) er behæftet med lavstatus i det moderne, konkurrenceprægede samfund. ■

LITTERATUR

- 1 Christensen MK. Når alderen indhenter én. Kropslighed, aldrig og profession hos gymnasiets idrætslærere. København: Institut for Idræt, 2001.
- 2 Jensen JF. Livsbuen. Voksenpsykologi og livsaldre. København: Gyldendal, 1993.
- 3 Bourdieu P. Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen. København: Hans Reizels Forlag, 1997.
- 4 Bourdieu P. The Forms of Capital. In: Richardson JG, ed. Handbook of theory and research for the sociology of education. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1986: 241–58.
- 5 Katz S. Imagining the Life-Span: from Premodern Miracles to Postmodern Fantasies. In: Featherstone M, Wernick A, eds. Images of ageing. Cultural representations of later life. London: Routledge, 1995: 61–75.
- 6 Rutter M&M. Den livslange udvikling – forandring og kontinuitet. København: Hans Reizels Forlag, 1997.
- 7 Elder GH. The Life Course as Developmental Theory. Child Development 1998; 69: 1–12.
- 8 Hoffmeyer J. Shorts. København: Munksgaard-Rosinante, 1997.
- 9 Lakoff G, Johnson M. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. New York: Basic Books, 1999.
- 10 Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

»Det er jo ikke ret
mange af os, der gerne
vil gå i forfald, vel?

Man vil jo helst holde
sig langt væk fra det
sorte hul, ikk'. Selvom
det jo selvfølgelig også
har nogle kvaliteter at
blive ældre – det kan vi
godt snakke længe om –
men altså dybest set, så
vil man jo helst ikke.

Altså man vil gerne
blive ved med at kunne
de ting, som man altid
har kunnet og på
samme måde.«

Kvindelig idrætslærer, 45 år